

“BAK-” EYLEMİYLE KURULU EKSİLTİLİ CÜMLE TÜRÜ ÜZERİNE

Kerime ÜSTÜNOVA*

ÖZET

Türkçede “bak-” eyleminin yüklem görevini üstlendiği bazı cümlelerin, ardından gelen ikinci bir cümleyle oluşturduğu “*Bakıyorum her geçen gün biraz daha güzelleşiyorsun.*”, “*Baktım ki bu ödevi yapmayacaksın, başkasına verdim.*” vb. yapılarda iki cümle arasındaki biçimsel ilişki doğrudan kurulamaz. Baştaki ve sondaki cümle arasında yüzey yapıya çıkamamış, yüklemi “bak-”, “gör-” eylemleriyle kurulu bir cümle bulunur: “*Bakıyorum, **görüyorum ki** her geçen gün biraz daha güzelleşiyorsun.*”, “*Baktım, **anladım** ki bu ödevi yapamayacaksın, başkasına verdim.*” vb. Derin yapıda bırakılan aradaki cümle, sondaki cümlenin yüklemi konumundadır. Çünkü yapının ikinci bölümündeki dil birimi (son cümle), tek başına alındığında bitmiş bir cümle görüntüsü vermekle birlikte derin yapıda kalmış başka bir yükleme hizmet eden, nesne görevindeki iç cümledir. Bu nedenle cümle çözümlerinde yüzey yapıdaki ilk cümleyle son cümlenin birbirine yalnız anlamsal açıdan bağlı iki basit cümle olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: yüzey yapı, derin yapı, eksilti

ON THE ELLIPTICAL SENTENCES WITH THE VERB “BAK-”

ABSTRACT

In Turkish, for the structures including some sentences with the verb “bak-” functioning as the predicate which are combined with another sentence in

* Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi ustunovak@yahoo.com; ustunovak@uludag.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

the latter position, it is not possible to build up a direct structural relation concerning these sentences like “*Bakıyorum her geçen gün biraz daha güzelleşiyorsun.*”, “*Baktım ki bu ödevi yapmayacaksın, başkasına verdim.*” etc. Between the former and the latter sentences , it could be found out that there is an existence of another sentence of which predicate is the verb “bak-” or “gör-” and is not able to reach the surface structure: “*Bakıyorum, **görüyorum ki** her geçen gün biraz daha güzelleşiyorsun.*”, “*Baktım, **anladım** ki bu ödevi yapamayacaksın, başkasına verdim.*” etc. The middle sentence left in the deep structure level, in fact, is the predicate of the latter sentence. Because of this, when the linguistic unit (the last sentence) found in the second part of the structure is dealt alone, it behaves like a complete sentence and what’s more with its inner position also functions as an adjective which serves for another predicate remained in the deep structure. Therefore, in sentence analysis, the former and the latter sentences in the surface structure should be taken into consideration as being two separate and simple sentences connecting with each other through the semantic aspect.

Key Words: Surface structure, Deep Structure, Ellipsis

Türkçede “bak-”eyleminin yüklem görevini üstlendiği bazı cümlelerin, ardından gelen ikinci bir cümleyle oluşturduğu eksiltili yapılar, iki türlü görünüm sergiler.

1. “Bak-”eyleminin yüklem görevini üstlendiği cümlelerin ardından ona biçimsel olarak bağlı olmayan başka bir cümle gelir:

Baktım, yeşil üst kabuğu düşmüş bir ceviz esmerliğiyle esmerdi.

(Abasıyanık 2002, 38)

İnsanoğlu da böyledir işte, bir bakıyor dostluklar, yakınlıklar yitip gitmiş, hatta anlaşılmaz bir düşmanlığa dönüşmüş.

(Akbal 1999, 33)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ama bakıyorum 'çıkâr'la da ilgisi yok düşman oluvermiş eski dostlukların. (Akbal 1999, 34)

Bakıyorum, mutluluk yok bu yüzlerde. (Akbal 1999, 30)

Baktım Osman belirmiş. (Akbal 2002, 19)

Baktım elinde koca bir çikolata. (Akbal 2002, 20)

Birden baktım ortalık güneş içinde. (Akbal 1999, 32)

Bakıyorum epey Türkçe kitap var. (Akbal 2000, 114)

Bakıyorum bugünlerde çok mutlusun.

2. "Bak-"eyleminin yüklem görevini üstlendiği cümleyle ardından gelen cümle, yüzey yapıda birbirine "ki" bağlacıyla bağlanır:

Bir de baktık ki gerçek ziyafet sofrası burada düzenlenmiş.

(Akbal 2000: 98)

Baktım ki bu ödevi yapamayacaksın, başkasına verdim.

Bakıyorum ki her geçen gün biraz daha güzelleşiyorsun.

Bir de baktım ki kadın çocuklarını toparlamış gelmez mi?

Bu tür yapılar, "bak-" eyleminin kurduğu cümleyle ardından gelen cümle, yüzey yapıda birbirlerine ki bağlacıyla bağlansa da bağlanmasa da bünyelerinde derin yapısında bırakılmış "gör-"/ "anla-" eylemlerinden birinin yüklem olduğu bir cümle barındırmaktadır. "Bak-" eyleminin ardından gelen ikinci cümle, "gör-" ya da "anla-" eyleminin etkisinde kalan, yani görülen / anlaşılan şeyleri vermektedir. Çünkü ikinci cümlelerin, hiçbir biçimde "bak-" eylemine hizmet etmediğini; yani "bak-" eyleminin herhangi bir ögesi olmadığını; bu nedenle aralarında doğrudan biçimsel ilişki kurulamadığını görmekteyiz. Bu tür yapıların bir diğer özelliği de söz konusu iki cümle arasında yüzey yapıda "ki" bağlacı olsa da olmasa da durumun değişmediğidir. Her iki durumda da yani yüzey yapıda yer alsın da almasın da "ki" bağlacı, son cümleyi birinci cümleye bağlamaz, onun görevi sondaki cümleyi derin yapıda kalan "gör-" / "anla-" eylemlerinden / yüklemlerinden birine bağlamaktır.

"Baktım, yeşil üst kabuğu düşmüş bir ceviz esmerliğiyle esmerdi." (Abasıyanık-İpekli Mendil 2002: 38) örneğinde iki cümle yer almaktadır. Biri yüzey yapıya "baktım" biçiminde çıkan çekirdek cümle, ikincisi iç cümle özelliği taşıyan yani ad olup eksiz belirtme durumu çekimine giren "Yeşil üst kabuğu düşmüş bir ceviz esmerliğiyle esmerdi." cümlesidir. İkinci cümlelerin birinci cümlelerin ögesi olamayışının nedeni, yüzey yapıda yer almayan "gördüm"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yüklemine belirtisiz nesne göreviyle hizmet edişidir. Bu durumda bu cümlenin ögeleri şöyle çözümlenebilir:

BİRİNCİ CÜMLE		İKİNCİ CÜMLE	
<i>ben</i>	<i>baktım.</i>	<i>ben gördüm ki</i>	<i>yeşil üst kabuğu düşmüş bir ceviz esmerliğiyle esmerdi</i>
özne	yüklem	özne	yüklem
			belirtisiz nesne
			İÇ CÜMLE / ad

Nesne görevindeki “Yeşil üst kabuğu düşmüş bir ceviz esmerliğiyle esmerdi.” iç cümlesi, ad olup birincil nesne durumu (geleneksel dil bilgisindeki söylemle eksiz belirtme durumu) çekimine girmiş ve ikinci cümlenin derin yapıda bırakılan yüklemine (**gördüm**), derin yapıda bırakılmış bir **ki** bağlacıyla bağlanmıştır. Aralarında hem biçimsel hem anlamsal ilişki vardır.

Bu grupta örneklendirdiğimiz cümleleri aynı bakış açısıyla çözümlendiğimizde aşağıda verilen tabloda görüleceği gibi bir değişiklik söz konusu olmamaktadır.

BİRİNCİ CÜMLE			İKİNCİ CÜMLE			
Özne	Öznel	Yüklem	Özne	Yüklem	Bağ laç	Belirtisiz Nesne
<i>ben</i>		<i>baktım</i>	<i>ben</i>	<i>anladım</i>	<i>ki</i>	<i>Bu ödevi yapamayacağım</i>
<i>ben</i>		<i>bakıyorum</i>	<i>ben</i>	<i>görüyorum</i>	<i>ki</i>	<i>mutluluk yok bu yüzlerde</i>
<i>ben</i>	<i>birden</i>	<i>baktım</i>	<i>ben</i>	<i>gördüm</i>	<i>ki</i>	<i>ortalık güneş içinde</i>
<i>insanoğlu</i>	<i>bir</i>	<i>bakıyor</i>	<i>insanoğlu</i>	<i>anlıyor</i>	<i>ki</i>	<i>dostluklar... yitip gitmiş</i>
<i>insanoğlu</i>	<i>bir</i>	<i>bakıyor</i>	<i>insanoğlu</i>	<i>anlıyor</i>	<i>ki</i>	<i>hatta... bir düşmanlığa dönüşmüş</i>
<i>ben</i>		<i>bakıyorum</i>	<i>ben</i>	<i>anlıyorum</i>	<i>ki</i>	<i>çıkar'la da ilgisi yok...</i>
<i>ben</i>		<i>bakıyorum</i>	<i>ben</i>	<i>anlıyorum</i>	<i>ki</i>	<i>bugünlerde çok mutlusun..</i>
<i>ben</i>		<i>baktım</i>	<i>ben</i>	<i>gördüm</i>	<i>ki</i>	<i>Osman belirmiş.</i>
<i>ben</i>		<i>baktım</i>	<i>ben</i>	<i>gördüm</i>	<i>ki</i>	<i>elinde koca bir çikolata</i>
<i>ben</i>		<i>bakıyorum</i>	<i>ben</i>	<i>görüyorum</i>	<i>ki</i>	<i>epey Türkçe kitap var</i>
<i>biz</i>	<i>bir de</i>	<i>baktık</i>	<i>biz</i>	<i>gördük</i>	<i>ki</i>	<i>gerçek ziyafet sofrası burada</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

“Bak-” eyleminden sonra gelen cümle, iç cümle kimliği ile nesne görevini üstlenmekte fakat “bak-” eylemiyle doğrudan biçimsel bağ kurma yoluna gitmemektedir. Ancak söz konusu cümlelerin birinci cümleyle kurduğu anlamsal ilişki onların aynı çatı altında yer almalarını sağlamıştır. Sonuçta yüzey yapıda, bir yüklemden ibaret bitmiş cümleyle iç cümle özelliği taşıyan bitmemiş yani yüklemsiz kesik cümlelerin yer aldığı görülür: “yüklem // ? + nesne”. Eksiltiler, dil kuralları doğrultusunda tamamlandığında derin yapıda birbirine anlamsal açıdan bağlı “özne + yüklem” // “özne + yüklem + nesne” dizisinde iki bitmiş cümlelerin varlığına ulaşılır. Demek ki yüzey yapıya birinci cümlelerin yüklemi ile ikinci cümlelerin nesnesi çıkmıştır.

Tabloda yer alan cümleleri şu biçimde kurgulayınca iki basit cümlelerin aynı çatı altına nasıl toplandığı daha iyi görülebilir:

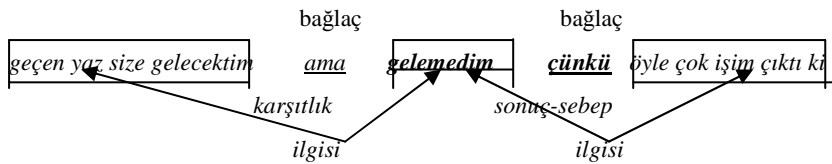
Baktım ve bu ödevi yapamayacağını anladım

Baktım ve ortalığın güneş içinde olduğunu gördüm

Bakıyorum ve epey Türkçe kitap olduğunu görüyorum.

Bu tür ya da benzeri eksilteli yapıları *ama*, *oysa*, *hâlbuki* vb. bağlaçların yer aldığı cümle gruplarında da görebiliriz:

1. “Geçen yaz size gelecektim ama öyle çok işim çıktı ki.” örneğinde “ama” bağlacı, iki cümleyi karşıtlık ilgisiyle birbirine bağlar. Ancak yüzey yapıda yer alan ilk ve son cümleyi değil. Son cümle, bir sebep cümlesidir. Sonucu gösteren cümle ise yüzey yapıda yer almamıştır. Dil birimlerinin anlamsal işlevlerinden yola çıkarak eksilteleri tamamladığımızda yüzey yapıda iki cümle olan örnekte “Geçen yaz size gelecektim / ama **gelemedim** / **çünkü** öyle çok işim çıktı ki.” biçiminde üç cümle olduğunu görürüz. Sonuçta “ama” aracılığıyla birbirine bağlanan cümlelerden, birinci cümlelerin yüzey yapıda görüldüğü, ikinci cümlelerin derin yapıda kaldığı; son cümlelerin de derin yapıdaki ikinci cümlelerin sebebini bildirdiği anlaşılır.

Görüleceği gibi ilk ve son cümle arasında, karşıtlık ilgisi olmadığı gibi sebep-sonuç ilgisi de yoktur. Oysa “ama” bağlacı bir karşıtlığın olmasını gerektiriyor, son cümle sebep bildiriyor ve sonuç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

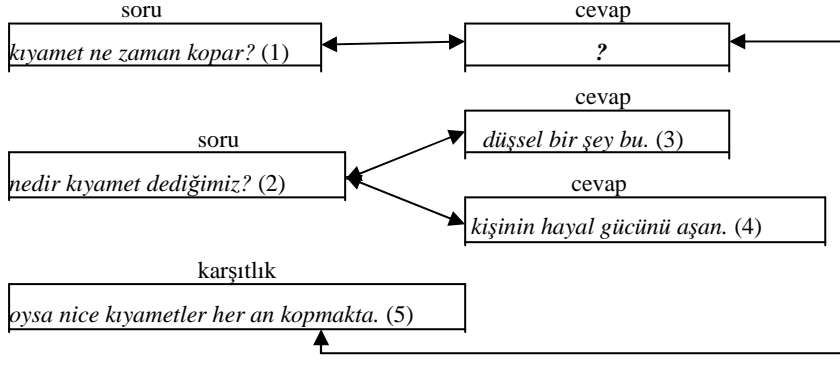
cümlesine ihtiyaç duyuyor. İşte bu veriler, düşen yani derin yapıda bırakılan cümlelerin ipucunu vermektedir.

Dili kurgulama biçimi, vericiye aittir. Dilin zamandan ve emekten tasarruf ilkesi, öne çıkarılmak istenen bilgiyi vurgulama, tekrardan kaçma, estetik vb. gerekçeler, vericinin birtakım birimleri derin yapıda bırakmasını gerektirir. Bu nedenle istediği tarzda çözüleceğini düşündüğü dil birimlerini, ipuçlarını vermek koşuluyla, derin yapıda bırakıp yüzey yapıya çıkarmaz. Ancak alıcı, iletiyi vericinin istediği tarzda algılar. Yukarıdaki örnekte de “ama”, karşıtlığın göstergesi olarak yüzey yapıya çıkmayan ikinci cümle (*gelemedim*), sebep bildiren son cümle de derin yapıda bırakılan “*çünkü*” bağlacının ipucu olarak görülecek ve iletişim derin yapıdaki biçimiyle algılanacaktır. Cümlede belirtilmediği hâlde, bağlamdan “gel-” eyleminin gerçekleşmediği rahatlıkla anlaşılacaktır.

2. “*Kıyamet ne zaman kopar? (1) Nedir kıyamet dediğimiz? (2) Düşsel bir şey bu. (3) Kişinin hayal gücünü aşan. (4) Oysa nice kıyametler her an kopmakta. (5)*” (Akbal 1999: 15) örneğinde iki soru cümlesi (1, 2), iki cevap cümlesi (3, 4), bir de karşıtlık ifade eden cümle (5) yer almaktadır. Cümleler arasındaki anlamsal ilişkiye baktığımızda 3, 4. cümlelerin 2. cümlelerin cevabı olduğunu, 1. cümlelerin cevabının verilmemesini, 5. cümlelerin de karşıtlık özelliğiyle metindeki cümlelere bağlanmadığını görürüz. Buradaki cümleler arasında başka anlamsal ilişkilerin kurulacağı doğaldır. Ama birinci cümle soru-cevap bağlamında 5. cümle karşıtlık bağlamında yüzey yapıdaki herhangi bir cümleyle ilişkilendirilemez. Hâlbuki “oysa” bağlacını barındıran 5. cümle, anlamsal açıdan karşıtlık ifadesiyle metinde yer alan bir cümleyle bağlanmalıdır. Bir diğer deyişle kıyametin kopuş zamanına itiraz eden cümleyi kıyametin kopuş zamanını ifade eden bir cümleyle bağlamalıdır. Ancak metinde kıyametin ne zaman kopacağını anlatan bir cümle yoktur. Bu durumda 5. cümle hangi cümlelerin karşıtı olarak yer almaktadır? Bağlamdan hareketle birinci cümleyle verilmesi gereken ama yüzey yapıya çıkmayan cevap cümlesinin karşıtı olarak 5. cümlelerin metne yerleştiğini görüyoruz. Bunu şöyle şemalaştırabiliriz:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Görüldüğü gibi 5. cümle kendinden önce gelen dört cümleyle de karşıtlık bağlamında anlamsal ilişki kuramamaktadır. Birinci cümlede kıyametin ne zaman kopacağı sorulmuş olmasına karşın cevabı verilmemiştir. 5. cümlelerin derin yapıda bırakılan cevap cümlesine bağlandığının ipucu, “oysa” ile verilmiştir. Yazar, sorunun cevabını vermemiş ama okuyucunun bu cevabı 5. cümleyle algılamasını sağlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kurgulama tasarrufunun yazara ait oluşu kimi dil birimlerinin -burada olduğu gibi bu bir cümle de olabilir- derin yapıda bırakılmasına, örtük biçimde sunulmasına, dolaylı yoldan çözülmesine yol açar.

Sonuç

Cümlelerin kendine özgü yapısı, kuralları; cümleyi oluşturan dil birimlerinin sıralanma biçimlerini, hangi kurucu ögenin (yüklemin) etrafında neyin toplanıp toplanmayacağını ya da ne zaman yüzey yapıda, ne zaman derin yapıda bırakılacağını belirler. Bu nedenle cümlede yüzey yapıya çıkamayan bilgileri kestirmek, alıcı için çoğu kez sorun yaratmaz.

Türkçede “bak-”eyleminin yüklem görevini üstlendiği bazı cümlelerin, ardından gelen ikinci bir cümleyle oluşturduğu yapılarda, “bak-” eylemiyle kurulan cümlelerin, ardından gelen cümleyle organik bağı yoktur. Yapının ikinci bölümündeki dil birimi, tek başına alındığında bitmiş bir cümle görüntüsü vermekle birlikte derin yapıda kalmış başka bir yükleme hizmet eden, nesne görevindeki iç cümledir. Dolayısıyla sonuç olarak;

1. Yüzey yapıda iki cümle görünümünde olan dil birimlerinin birbirine yalnız anlamsal açıdan bağlandıklarını,
2. Aralarında yüzey yapıya yansıyan biçimsel bağ olmadığını,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

3. İkinci cümlelerin, yüklemi derin yapıda bırakılmış eksiltili bir cümle olduğunu,

4. İkinci cümlelerin yüklemine “gör-” / “anla-” eylemlerinin biriyle karşılanabileceğini,

5. Yüzey yapıda “ki”den sonra gelen iç cümlelerin nesne görevini üstlendiğini söyleyebiliriz.

Örneklerin alındığı kaynaklar

ABASIYANIK, Sait Faik (2002). “İpekli Mendil”, **Semaver**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 37-39.

AKBAL, Oktay (1999). “Gidenler Gidecek”, **İlkyaz Devrimi**, İstanbul: Can Yayınları, s. 30-31.

AKBAL, Oktay (1999). “Kıyamete Bir Saat”, **İlkyaz Devrimi**, İstanbul: Can Yayınları, s. 13-20.

AKBAL, Oktay (1999). “Kar Yağıyor”, **İlkyaz Devrimi**, İstanbul: Can Yayınları, s. 32-35.

AKBAL, Oktay (2000). **Hiroşimalar Olmasın**, İstanbul: Can Yayınları.

AKBAL, Oktay (2002). “Hayri Beyli Üsküdar”, **Tarzan Öldü**, İstanbul: Can Yayınları, s. 16-24.

KAYNAKÇA

KARAHAN, Leyla (2004). **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.

UZUN Nadir Engin (2000). **Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

UZUN Nadir Engin-Aydın Özgür (2006). “Sözdizim”, **Dilbilim, Temel Kavramlar-Sorunlar-Tartışmalar**, Ankara: Dil Derneği Yayınları, s.63-76.

ÜSTÜNOVA Kerime (1999). “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bursa: Uludağ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.1, C. 1, s. 93-105.

ÜSTÜNOVA Kerime (2000). “Cümleler Arası Anlam ve Biçim Bağı Sağlayan Ögeler”, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Özel Sayı, s. 135-145.

ÜSTÜNOVA Kerime (2006). “Ama'nın İşlevleri”, **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.10, C. 10, 2006/1, s. 79-92.

ÜSTÜNOVA Kerime (2008). **Ad İşletimi-Biçimbilgisi**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*